

Diasporada Türk/Müslüman Genç Yetişkinlerin Dijital Dinî İçerik Deneyimleri: Epistemik Güven, Hibrit Dindarlık ve Manevî Başa Çıkma

Digital Religious Content Experiences of Turkish/Muslim Young Adults in the Diaspora:
Epistemic Trust, Hybrid Religiosity, and Spiritual Coping

Abdulcelil Gürbüz Fatma Ulu

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Darmstadt | Almanya

gurbuz.celil@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3730-4510>

<https://ror.org/007x4cq57>

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Muğla | Türkiye

fatmaulu@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7405-1228>

<https://ror.org/05n2cz176>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi | 24/ Ocak /2026

Kabul Tarihi | 10 / Haziran /2026

Yayın Tarihi | 30/Haziran/2026

Bir İç- İki Dış Hakem

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.

Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr

Lisans CC-BY-NC-ND 4.0

Article Information

Article Types | Research Article

Received | 24/ January /2026

Accepted | 10 / June /2026

Published | 30/ June /2026

One Internal- Two External Referees

Double-Blind Refereeing

Ethical principles were followed during the preparation of this study.

No conflict of interest declared.

This Article was scanned by iTenticate

Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr

Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Atıf | Cite as:

Gürbüz, Abdulcelil – Ulu, Fatma. “Diasporada Türk/Müslüman Genç Yetişkinlerin Dijital Dinî İçerik Deneyimleri: Epistemik Güven, Hibrit Dindarlık ve Manevî Başa Çıkma [Digital Religious Content Experiences of Turkish/Muslim Young Adults in the Diaspora: Epistemic Trust, Hybrid Religiosity, and Spiritual Coping]”. *Tokat İlmiyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmiyat* 14/1 (Haziran | June 2026), 275-298.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1870664>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Digital Religious Content Experiences of Turkish/Muslim Young Adults in the Diaspora: Epistemic Trust, Hybrid Religiosity, and Spiritual Coping

Abstract: This study aims to examine Turkish/Muslim young adults' relationship with digital religious content in the Frankfurt and Darmstadt regions of Germany from the perspective of the psychology of religion. Although digitalization is known to transform access to religious knowledge, meaning-making, epistemic trust, identity construction, and spiritual coping processes, empirical studies on how young people in diaspora contexts experience such content remain limited. The research was conducted using a qualitative research design, and semi-structured interviews were carried out with 50 young adults selected through purposive and snowball sampling methods. The data were analyzed using content analysis, and five main themes were identified: (1) access to digital religious content and micro-learning, (2) epistemic trust and the negotiation of religious authority, (3) the hybridization of online and offline religious practices, (4) spiritual coping and psychological support, and (5) individualized spirituality and the risks of digital religiosity. The findings indicate that participants use digital platforms as brief, practical spiritual reminders embedded in their daily routines that support emotional regulation. Digital religious knowledge is verified through comparison with family, mosque-based practices, and traditional religious authorities, reflecting a hybrid model of epistemic trust. Furthermore, online content is integrated into family interactions, mosque discussions, and peer relationships, contributing to the emergence of hybrid forms of religiosity. Digital practices also function as an effective spiritual coping resource in dealing with loneliness, stress, and identity-related pressures. However, risks such as algorithmic guidance, superficial engagement, and harsh discourse contribute to the development of critical and selective usage strategies among young people. In conclusion, the study demonstrates that digital religiosity constitutes a multi-layered religious experience for diaspora youth, functioning both as a psychological resource and as a domain that entails potential risks. In this respect, the study contributes to the psychology of religion literature by jointly addressing digital spirituality, hybrid religiosity, and epistemic trust, and highlights the need for digital religious literacy and psychoeducation-based practices to support the spiritual well-being of young individuals.

Keywords: Psychology of Religion, Digital Religiosity, Diaspora, Epistemic Trust, Spiritual Coping.

Diasporada Türk/Müslüman Genç Yetişkinlerin Dijital Dinî İçerik Deneyimleri: Epistemik Güven, Hibrit Dindarlık ve Manevî Başa Çıkma

Öz: Bu çalışma, Almanya'nın Frankfurt ve Darmstadt bölgelerinde yaşayan Türk/Müslüman genç yetişkinlerin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkiyi din psikolojisi perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Dijitalleşmenin dinî bilgiye erişim, anlam inşası, epistemik güven, kimlik ve manevî başa çıkma süreçlerini dönüştürdüğü bilinmekle birlikte, diasporadaki gençlerin bu içerikleri nasıl deneyimlediğine ilişkin ampirik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırma, nitel araştırma deseniyle yürütülmüş, amaçlı ve kartopu örnekleme yöntemleriyle belirlenen 50 genç yetişkinle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş ve beş ana tema belirlenmiştir: (1) dijital dinî içeriklere erişim ve mikro öğrenme, (2) epistemik güven ve dinî otoritenin müzakeresi, (3) çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratiklerin hibritleşmesi, (4) manevî başa çıkma ve psikolojik destek, (5) bireyselleşmiş maneviyat ve dijital dindarlığın riskleri. Bulgular, katılımcıların dijital platformları gündelik yaşam akışı içinde kısa, pratik ve duygusal düzenlemeyi destekleyen manevî hatırlatıcılar olarak kullandıklarını göstermektedir. Dijital dinî bilginin ise aile, cami ve geleneksel dinî otoritelerle karşılaştırılarak doğrulandığı ve bu sürecin hibrit bir epistemik güven modeli üzerinden işlediği tespit edilmiştir. Ayrıca çevrimiçi içeriklerin aile içi etkileşimler, cami sohbetleri ve akran ilişkileriyle bütünleşerek hibrit bir dindarlık örüntüsü oluşturduğu görülmüştür. Dijital pratiklerin yalnızlık, stres ve kimlik baskısıyla başa çıkmada işlevsel bir manevî destek sunduğu; buna karşılık algoritmik yönlendirme, yüzeyselleşme ve sert söylem gibi risklerin gençlerde eleştirel ve seçici kullanım stratejilerinin gelişmesine yol açtığı belirlenmiştir. Sonuç olarak çalışma, dijital dindarlığın diaspora bağlamında gençler için hem psikolojik bir kaynak hem de potansiyel riskler barındıran çok katmanlı bir dinî deneyim alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede araştırma, dijital maneviyat, hibrit dindarlık ve epistemik güven kavramlarını birlikte ele alarak din psikolojisi literatürüne katkı sunmakta; gençlerin manevî iyi oluşunu desteklemeye yönelik dijital din okuryazarlığı ve psikoeğitim temelli uygulamaların gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dijital Dindarlık, Diaspora, Epistemik Güven, Manevî Başa Çıkma.

Giriş

Dijitalleşme, dinî bilginin üretildiği, dolaşıma girdiği ve değerlendirildiği alanları önemli ölçüde dönüştürmüştür. Sosyal medya platformları, çevrimiçi vaazlar, podcastler ve dijital dinî topluluklar özellikle genç yetişkinler için dinî bilgiye erişim, manevî motivasyon ve aidiyet kurma süreçlerinde görünür bir rol üstlenmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca bilgi edinme kanallarının çeşitlenmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda dinî otoriteye güven, içerik doğrulama, çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratikler arasındaki ilişki ve manevî başa çıkma süreçleri açısından da yeni sorular ortaya çıkarmaktadır.

Din psikolojisi literatüründe genç yetişkinlik dönemi, kimlik inşası, anlam arayışı, aidiyet ihtiyacı ve manevî başa çıkma süreçlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir.¹ Bu dönemde dinî ve manevî yönelimler yalnızca inanç alanıyla sınırlı kalmamakta, bireyin psikolojik iyi oluşu, yaşamı anlamlandırma biçimi ve stresle başa çıkma kapasitesiyle de ilişkilendirilmektedir.² Bu nedenle gençlerin dijital ortamlarda karşılaştıkları dinî içerikleri nasıl değerlendirdikleri, hangi kaynaklara güvendikleri ve bu içerikleri gündelik hayatlarında nasıl kullandıkları din psikolojisi açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi, Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman genç yetişkinlerin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkinin din psikolojisi açısından yeterince açıklanmamış olmasıdır. Mevcut literatürde dijital dinî içeriklerin kullanımı ele alınmakla birlikte, diaspora gençlerinin bu içeriklere hangi anlamları yükledikleri, güvenilirliği nasıl değerlendirdikleri ve bu içerikleri manevî başa çıkma, aidiyet ve kimlik müzakeresi süreçlerine nasıl dâhil ettikleri sınırlı biçimde incelenmiştir. Bu nedenle araştırma, dijital dinî içerik deneyimini medya kullanımı sınırlarının ötesinde ele almakta ve bu deneyimi epistemik güven, hibrit dindarlık, manevî başa çıkma ve diaspora bağlamında kimlik-aidiyet süreçleriyle birlikte değerlendirmektedir.

Türkiye’de din psikolojisi alanındaki çalışmalar maneviyat, psikolojik iyi oluş, yaşamda anlam, umut ve başa çıkma süreçleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.³ Bununla birlikte bu çalışmaların önemli bir kısmı maneviyatı daha çok yüz yüze ve geleneksel dinî bağlamlar içinde ele almaktadır. Dijital dinî içeriklerin gençlerin manevî başa çıkma, aidiyet ve güven süreçlerine nasıl dâhil olduğu ise özellikle diaspora bağlamında yeterince açıklığa kavuşmamıştır.

Dijitalleşme, geleneksel dinî sosyalleşme alanlarını ortadan kaldırmaktan ziyade bu alanlarla birlikte işleyen yeni dinî etkileşim biçimleri üretmektedir. Türkiye’de dijital medya, din ve gençlik ilişkisini ele alan çalışmalar da bu dönüşümün yalnızca teknik bir medya kullanımıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Kandemir ve Toprak’ın gençlerin dinî referans dünyası ile dijital medya ilişkisini inceledikleri araştırma, dijital mecraların gençler açısından dinî bilgiye erişim, dinî söylemlerle karşılaşma ve referans kaynaklarını değerlendirme süreçlerinde etkili bir alan hâline geldiğini ortaya koymaktadır.⁴ Şutanrıkulu’nun dijital çağda medya, din ve dindarlık ilişkisini değerlendiren çalışması da dijitalleşmenin dinî bilgi dolaşımı, temsil biçimleri ve dindarlık pratikleri üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁵ Bu literatür, mevcut araştırmada diaspora gençlerinin dijital dinî içeriklere yönelme, bu içerikleri güvenilirlik açısından sorgulama ve çevrimdışı dinî referanslarla birlikte değerlendirme biçimlerini ele almak açısından önemli bir zemin sunmaktadır.

Uluslararası literatürde bu dönüşüm sıklıkla “religion online” (bilgi temelli çevrimiçi din) ve “online religion” (etkileşim ve ritüel boyutu içeren çevrimiçi din) ayrımıyla kavramsallaştırılmaktadır. Bu ayrım, dijital dinî içeriğin yalnızca pasif bir bilgi aktarımı olmadığını; aynı zamanda bireylerin manevî deneyimlerini

¹ Hisham Abu-Raiya - Kenneth I. Pargament, “Religious Coping among Diverse Religions: Commonalities and Divergences”, *Psychology of Religion and Spirituality* 7/1 (2015), 24-33.

² Emine Bayrak - Sema Eryücel, “Z Kuşağında Bilinçli Farkındalık, Yaşamın Anlamı ve Manevi Kaynaklar”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61 (2024), 141-151; Veysel Uysal vd., “Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017), 139-160.

³ Nida Sümeyya Çetin, “Gençlerin Dini Kimliğinde Medya Etkisi: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2021), 137-152.

⁴ Sibel Kandemir - Hicret K. Toprak, “Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590.

⁵ Gülreyhan Şutanrıkulu, “Dijital Çağda Medya, Din ve Dindarlık: Derleme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 983-985.

şekillendiren, tartışmaya açan ve yeniden üreten bir etkileşim alanı sunduğunu göstermektedir.⁶ Bu nedenle dijital dinî içeriklerin güvenilirliği ve epistemik otoriteyle ilişkisi, özellikle genç yetişkinler açısından önemli bir din psikolojisi problemi olarak değerlendirilebilir.

Mevcut araştırmalar, dijital dinî içeriklerin geleneksel dinî otoriteyi kısmen merkezileştirdiğini ve bireysel doğrulama süreçlerini öne çıkardığını ortaya koymaktadır.⁷ Bununla birlikte dijital platformların hız, görsellik ve popülerlik odaklı yapısı; dinî söylemlerin yüzeyselleşmesi, duygusal yönlendirme ve radikalleşme gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye merkezli çalışmalar dijital dinî söylemleri içerik ve temsil boyutlarıyla ele almış olsa da bu içeriklere duyulan güvenin nasıl inşa edildiği ve bu sürecin manevî başa çıkma ve psikolojik düzenleme üzerindeki etkileri özellikle diaspora bağlamında yeterince incelenmemiştir. Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman gençler, hem Türkiye kaynaklı dijital dinî içeriklerle hem de Avrupa’nın seküler ve çoğulcu toplumsal yapısıyla eşzamanlı etkileşim hâlinde olduklarından, bu durum güven, otorite ve manevî yönelim müzakerelerini daha karmaşık bir hâle getirmektedir.

Bu çalışmada diaspora, yalnızca ana vatandan uzakta yaşama durumu olarak değil kimlik, aidiyet, dil, kültür ve dinî pratiklerin sürekli biçimde yeniden yorumlandığı çok katmanlı bir sosyal bağlam olarak ele alınmaktadır. Nitekim Almanya’daki genç Türk göçmenler üzerine yapılan nitel bir çalışmada, diaspora deneyiminin dinî kimlik, aidiyet ve kültürel süreklilikle yakından ilişkili olduğu; gençlerin dinî kimliklerini hem aile ve cami çevresi hem de yaşadıkları toplumun çoğulcu yapısı içinde müzakere ettikleri ortaya konulmuştur.⁸ Bu bulgu, mevcut araştırmada dijital dinî içeriklerin yalnızca bilgi edinme aracı değil, aynı zamanda diaspora gençlerinin kimlik ve aidiyet süreçleriyle ilişkili bir anlam alanı olarak ele alınmasını desteklemektedir.

Almanya’daki Türk/Müslüman gençler açısından diaspora deneyimi, bir yandan aile, cami ve dernek gibi geleneksel dinî sosyalleşme alanlarıyla ilişkiyi sürdürmeyi, diğer yandan seküler ve çoğulcu bir toplum içinde Müslüman kimliğini anlamlandırmayı içermektedir. Dijital dinî içerikler bu noktada yalnızca bilgi edinme aracı değildir. Aynı zamanda Türkiye ile dinî ve kültürel bağ kurma, azınlık dinî kimliğini destekleme, aidiyet duygusunu güçlendirme ve gündelik hayatta manevî yönelimleri canlı tutma işlevi görebilen bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle dijital dindarlık, diaspora bağlamında epistemik güven, kimlik müzakeresi, aidiyet ve manevî başa çıkma süreçleriyle birlikte incelenmelidir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, dijital dinî içeriklerin Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman gençlerin maneviyat, kimlik, aidiyet ve psikolojik iyi oluş deneyimleriyle nasıl ilişkilendiğini din psikolojisi perspektifinden nitel yöntemle incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman genç yetişkinler dijital dinî içeriklere hangi amaçlarla ve hangi platformlar üzerinden yönelmektedir?
2. Katılımcılar dijital dinî içeriklerin güvenilirliğini nasıl değerlendirmekte ve bu içerikleri hangi kaynaklarla doğrulamaktadır?

⁶ Helland, Christopher, “Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communities”, *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, ed. Jeffrey K. Hadden, Douglas E. Cowan (New York: JAI Press, 2000), 205-224; Heidi Campbell, “Who’s Got the Power? Religious Authority and the Internet”, *Journal of Computer-Mediated Communication* 12/3 (2007), 1043-1062.

⁷ Mustafa Derviş Dereli, “Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, *İnsan & Toplum Dergisi* 9/1 (2019), 101-102; Akiva Berger-Oren Golan, “Online Religious Learning: Digital Epistemic Authority and Self-Socialization in Religious Communities”, *Learning, Media and Technology* 49/2 (2024), 274-289.

⁸ Abdülcelil Gürbüz, “Diasporada Din ve Kimlik: Almanya’daki Genç Türk Göçmenler Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 7 (2023), 71-91.

3. Dijital dinî içerikler, gençlerin çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratikleri arasında nasıl bir ilişki oluşturmaktadır?

4. Dijital dinî içerikler yalnızlık, stres, kimlik baskısı ve uyum güçlükleriyle başa çıkmada nasıl bir manevî destek işlevi görebilmektedir?

5. Dijital dinî içerikler diaspora bağlamında kimlik, aidiyet ve dinî otorite algısıyla nasıl ilişkilendirilmektedir?

6. Kadın ve erkek katılımcıların dijital dinî içerik deneyimlerinde belirgin ortaklıklar veya farklılaşan anlatısal eğilimler bulunmakta mıdır?

Bu çalışmanın alana katkısı üç düzeyde değerlendirilebilir. İlk olarak araştırma, dijital maneviyat, epistemik güven ve manevî başa çıkma süreçlerini diaspora gençliği bağlamında birlikte ele alarak din psikolojisi literatüründeki sınırlı ampirik birikime katkı sunmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratiklerin bütünleşmesini hibrit dindarlık çerçevesinde katılımcı anlatıları üzerinden görünür kılmaktadır. Üçüncü olarak gençlerin dijital dinî içeriklere yönelik eleştirel, seçici ve öz-düzenleyici tutumlarını ele alarak dijital din okuryazarlığı, manevî danışmanlık ve gençlik çalışmaları açısından uygulamaya dönük çıkarımlar sunmaktadır.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 09.12.2025 tarih ve 42 sayılı izni ile nitel araştırma desenine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Nitel yaklaşım, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma süreçlerini kendi doğal bağlamları içerisinde derinlemesine incelemeye imkân tanınması nedeniyle tercih edilmiştir.⁹ Dijital dinî içeriklerle kurulan ilişkinin öznel, çok katmanlı ve bağlamsal bir yapıya sahip olması, nitel yöntemi bu çalışma açısından özellikle uygun kılmaktadır.

Bu çerçevede araştırma, genç yetişkinlerin dijital dinî içeriklerle karşılaşmalarını, bu içerikleri nasıl yorumladıklarını, hangi psikolojik ve manevî ihtiyaçlarla ilişkilendirdiklerini ve bu içeriklere yönelik güven algılarını nasıl oluşturduklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma deseni, maneviyat, kimlik müzakeresi ve dijital etkileşim gibi kültürel ve psikolojik olarak gömülü fenomenlerin derinlikli biçimde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, dijital bağlamda deneyimlenen maneviyatın niteliğini genç yetişkinlerin öznel anlatıları üzerinden bütüncül biçimde görünür kılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, deneyimlerin öznel anlam dünyasını ortaya koymayı hedefleyen fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde tasarlanmıştır. Fenomenolojik desen, katılımcıların dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkinin anlamını, bu deneyimlere yükledikleri kişisel ve kültürel anlamlar üzerinden analiz etmeye imkân tanınması bakımından araştırmanın amacıyla örtüşmektedir. Bu yaklaşım sayesinde araştırma, yalnızca dijital dinî içeriklerin kullanım biçimlerini betimlemekle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bu içeriklerin gençlerin manevî yönelimleri, epistemik güven süreçleri ve psikolojik başa çıkma stratejeleri üzerindeki etkilerini derinlemesine ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Almanya'nın Hessen eyaletinde yer alan Frankfurt ve Darmstadt şehirlerindeki Türk-İslam derneklerinde aktif olarak faaliyet gösteren genç yetişkinler oluşturmaktadır. Katılımcılar, araştırmanın amacına uygun olarak amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiş; örneklem

⁹ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 4-5.

çeşitliliğini artırmak ve dijital dindarlığa ilişkin farklı deneyimlere ulaşabilmek amacıyla kartopu örnekleme tekniğinden de yararlanılmıştır.

Amaçlı örnekleme kapsamında özellikle dijital dinî içeriklerle etkileşim düzeyi yüksek, dinî pratiklere aktif katılım gösteren ve manevî deneyimlerini ifade edebilecek katılımcılara ulaşılması hedeflenmiştir. Örnekleme dâhil edilme ölçütleri; (1) 18–35 yaş aralığında olmak, (2) Türk/Müslüman kimliğini beyan etmek, (3) Frankfurt veya Darmstadt'taki Türk-İslam dernekleriyle düzenli ilişki içinde olmak ve (4) dijital platformlarda dinî içerik tüketimi deneyimine sahip olmak şeklinde belirlenmiştir. Bu ölçütleri karşılayan toplam 50 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 25'i kadın, 25'i erkektir. Bu dengeli dağılım, her iki cinse ilişkin farklı dinî yönelimlerin ve dijital dinî içeriklerle kurulan etkileşim biçimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân sağlamıştır. Veri doygunluğu ilkesine ulaşılan kadar veri toplama süreci sürdürülmüş ve katılımcı sayısı bu doğrultuda sonlandırılmıştır.

Çalışma grubunun bu şekilde yapılandırılması, katılımcıların hem kurumsal dinî yapı (dernek, cami, gençlik faaliyetleri) içinde aktif olmaları hem de dijital dinî içeriklerle yoğun etkileşim hâlinde bulunmaları nedeniyle araştırmanın amacına uygun görülmüştür. Bu bağlam, çevrimiçi ve yüz yüze dinî sosyalleşme biçimlerinin birlikte deneyimlenmesini ve hibrit dindarlık örüntülerinin analiz edilmesini mümkün kılmıştır. Bu yönüyle çalışma grubu, dijital ve geleneksel dinî deneyimlerin kesişiminde konumlanan bir örneklem yapısı sunarak araştırmanın kuramsal çerçevesiyle tutarlı bir bütünlük sağlamaktadır.

1.3. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formu, din psikolojisi, dijital din, diaspora çalışmaları ve maneviyat literatüründe yer alan temel kavramsal çerçeveler doğrultusunda hazırlanmış; genç yetişkinlerin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkiyi çok boyutlu biçimde ortaya koymayı hedeflemiştir.

Görüşme formu hazırlanırken, araştırmanın temel problemine ve amaçlarına uygun olarak açık uçlu sorular geliştirilmiş; katılımcıların deneyimlerini ayrıntılı biçimde ifade edebilmelerine imkân tanıyacak esnek bir yapı benimsenmiştir. Kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla görüşme formu, ilgili alanlardan iki uzman akademisyenin değerlendirmesine sunulmuş ve alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca veri toplama süreci öncesinde sınırlı sayıda katılımcı ile pilot görüşmeler gerçekleştirilmiş ve soruların anlaşılabilirliği ile işlevselliği test edilmiştir.

Görüşmeler, katılımcıların tercihinine bağlı olarak yüz yüze ya da çevrimiçi görüntülü iletişim platformları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme ortalama 45–60 dakika sürmüştür; tüm görüşmeler katılımcıların bilgilendirilmiş onamı alınarak ses kaydıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler sırasında araştırmacı, katılımcıların yanıtlarını derinleştirmek amacıyla sondaj sorularından yararlanmış; böylece yüzeysel yanıtların ötesine geçilerek deneyimlerin daha ayrıntılı biçimde ortaya konması sağlanmıştır.

Görüşme soruları; dijital ortamda dinî bilgiye erişim biçimleri, çevrimiçi dinî içeriklere yönelik güven ve doğrulama stratejileri, epistemik otorite algısı ve referans kaynakları, dijital içerik tercihleri, çevrimiçi-çevrimdışı dindarlık ilişkisi, manevî kimlik ve aidiyet deneyimleri ile dijital ortamlarda yüzeyselleşme ve radikalleşme risklerine ilişkin algılar çerçevesinde yapılandırılmıştır. Toplanan veriler, görüşmeler sonrasında yazılı metne dönüştürülmüş ve analiz sürecine hazır hâle getirilmiştir.

1.4. Katılımcı Kodlama Sistemi

Katılımcıların gizliliğini ve mahremiyetini korumak amacıyla sistematik bir kodlama sistemi kullanılmıştır. Kodlar; cinsiyet, medeni durum, görüşme sırası ve yaş bilgilerini içeren standart bir yapı doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu kodlama sistemi, verilerin anonimleştirilmesini sağlamakla birlikte katılımcıların demografik özelliklerinin analiz sürecinde izlenebilmesine imkân tanıyacak biçimde

yapılandırılmıştır. Örneğin “K, evli, 23-34” biçimindeki bir kod, katılımcının kadın, evli, 23. görüşmeye ait olduğunu ve 34 yaşında bulunduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde “E, bekâr, 18-25” biçimindeki bir kod ise katılımcının erkek, bekâr, 18. görüşmeye ait olduğunu ve 25 yaşında bulunduğunu göstermektedir. Kodlama sürecinde her katılımcıya benzersiz bir kimlik ataması yapılmış ve bu kimlikler veri seti boyunca tutarlı biçimde kullanılmıştır. Bu kodlama sistemi, bulgular bölümünde yer alan doğrudan alıntılarda kullanılmış; böylece katılımcı kimlikleri korunurken verilerin bağlamsal olarak yorumlanabilirliği sürdürülmüştür. Ayrıca bu yaklaşım, katılımcılar arası karşılaştırmaların sistematik biçimde yapılabilmesine ve temalar arası ilişkilerin daha açık biçimde ortaya konmasına katkı sağlamıştır. Kodlama yaklaşımı, etik ilkelere uygunluğu ve analiz sürecinde kategorik karşılaştırmaları kolaylaştırması nedeniyle tercih edilmiştir.

1.5. Veri Analizi

Araştırma verileri, nitel içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Görüşmelerden elde edilen ses kayıtları birebir yazıya aktarılmış ve analiz öncesinde tüm görüşme dökümleri birkaç kez okunarak veri setine bütüncül biçimde hâkimiyet sağlanmıştır. Analiz süreci, katılımcı anlatılarında tekrar eden anlam örüntülerini belirlemeyi amaçlayan tümevarımsal bir yaklaşımla yürütülmüştür.

İlk aşamada görüşme metinleri anlamlı veri birimlerine ayrılmış ve bu birimlerden hareketle başlangıç kodları oluşturulmuştur. Daha sonra benzer anlam taşıyan kodlar bir araya getirilerek kategoriler belirlenmiştir. Kategoriler arasındaki ilişkiler araştırmanın amacı ve soruları doğrultusunda değerlendirilmiş, bu süreç sonunda ana temalar oluşturulmuştur. Son aşamada tema, kategori ve kod yapısı yeniden gözden geçirilmiş, bulgular katılımcı alıntısıyla desteklenmiş ve din psikolojisi, dijital din ve diaspora literatürüyle ilişkili biçimde yorumlanmıştır.

Kodlama süreci iki araştırmacı tarafından bağımsız biçimde yürütülmüştür. Her iki araştırmacı öncelikle görüşme metinlerini ayrı ayrı incelemiş ve ön kod listeleri oluşturmuştur. Daha sonra bu listeler karşılaştırılmıştır. Örtüşen kodlar korunmuş, farklılaşan kodlar ise ilgili katılımcı ifadelerine yeniden dönülerek değerlendirilmiştir. Görüş ayrılığı bulunan veri birimleri üzerinde araştırmacılar arasında tartışma yapılmış ve nihai kod listesi uzlaşılı yoluyla belirlenmiştir. Bu çalışmada kodlayıcılar arası uyum nicel bir katsayıyla raporlanmamış, bunun yerine bağımsız kod listeleri karşılaştırılmış ve farklılaşan kodlar üzerinde uzlaşılı temelli değerlendirme yapılmıştır. Bu yaklaşım, nitel araştırmanın yorumlayıcı doğasına uygun olarak kodlama sürecinin şeffaflığını ve denetlenebilirliğini güçlendirmeye yönelik bir tercih olarak benimsenmiştir.

Araştırmanın inandırıcılığını güçlendirmek amacıyla veri-yorum tutarlılığına dikkat edilmiş ve bulgular doğrudan katılımcı alıntısıyla desteklenmiştir. Tema yapısı alan uzmanı görüşüyle kontrol edilmiştir. Aktarılabilirliği desteklemek için çalışma grubu, örnekleme ölçütleri ve veri toplama süreci ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Tutarlılığı sağlamak amacıyla kodlama ve analiz süreci sistematik biçimde yürütülmüş, analiz kararlarının araştırma problemiyle ilişkili olmasına özen gösterilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen tema, kategori ve kod yapısı Tablo 1’de gösterilmiştir. Tabloda her kategoriye ilişkin öne çıkan kodlara yer verilmiştir. Tüm kod listesi analiz sürecinde ayrıntılı biçimde tutulmuş, burada ise tema-kategori-kod hiyerarşisini görünür kılmak amacıyla tekrar eden ve temsil gücü yüksek kodlar sunulmuştur. Bu tablo, içerik analizi sürecinde verilerin hangi hiyerarşik yapı içinde düzenlendiğini göstermesi bakımından araştırmanın yöntemsel şeffaflığını desteklemektedir. Diaspora bağlamında kimlik ve aidiyet müzakeresi ise beş ana temanın tamamıyla ilişkili çapraz bir kategori olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1. İçerik Analizi Sonucunda Oluşturulan Tema, Kategori ve Kod Yapısı

Ana Tema / Çapraz Kategori	Kategoriler	Öne Çıkan Kodlar
Dijital Dinî İçeriklere Erişim ve Mikro-Öğrenme	Dijital platformlara yönelme	YouTube kullanımı, Instagram içerikleri, TikTok kısa videoları, podcast dinleme, çevrimiçi vaaz takibi
Dijital Dinî İçeriklere Erişim ve Mikro-Öğrenme	Gündelik hayat içinde kısa süreli öğrenme	trende video izleme, yürüyüşte tefsir dinleme, kısa vaazlarla öğrenme, bir dakikalık tefekkür içerikleri, tekrar edilebilir dinî bilgi
Dijital Dinî İçeriklere Erişim ve Mikro-Öğrenme	Manevî hatırlatma ve motivasyon	sabah namazı motivasyonu, gün içinde toparlanma, kısa içerikle moral bulma, ibadet isteğinin artması, pratik dinî hatırlatma
Epistemik Güven ve Dinî Otoritenin Müzakeresi	Kaynak doğrulama	hocaya sorma, aileye danışma, babaya sorma, cami imamına başvurma, güvenilir kaynak arama
Epistemik Güven ve Dinî Otoritenin Müzakeresi	İçerik üreticisini sorgulama	hocanın kimliğine bakma, icazet sorgulama, eğitim geçmişini araştırma, cemaat bağlantısını dikkate alma, söylem tarzını değerlendirme
Epistemik Güven ve Dinî Otoritenin Müzakeresi	Karşılaştırmalı değerlendirme	üç dört video izleme, farklı görüşleri kıyaslama, mantıklı olanı seçme, dijital bilgiyi doğrudan kabul etmeme, çevrimdışı otoriteyle teyit etme
Çevrimiçi-Çevrimdışı Dinî Pratiklerin Hibritleşmesi	Dijital bilginin yüz yüze ortamda müzakere edilmesi	Instagram içeriğini eşle konuşma, camide hocaya sorma, cemaatten birine danışma, aile içi dinî sohbet
Çevrimiçi-Çevrimdışı Dinî Pratiklerin Hibritleşmesi	Akran ve grup etkileşimi	WhatsApp dua paylaşımı, arkadaş grubunda dinî içerik konuşma, cuma buluşması, çevrimiçi paylaşımın yüz yüze buluşmaya dönüşmesi
Çevrimiçi-Çevrimdışı Dinî Pratiklerin Hibritleşmesi	Dijital ve kurumsal dinî alanın birlikte işlemesi	YouTube'dan öğrenip camide netleştirme, dernek çevresiyle değerlendirme, aile-cami-dijital platform üçgeni, çevrimiçi ve çevrimdışı süreklilik
Manevî Başa Çıkma ve Psikolojik Destek	Duygusal rahatlama	dua videosu dinleme, sakinleşme, iç huzur bulma, tefekkür içeriğiyle rahatlama, zor günlerde dinî içeriğe yönelme
Manevî Başa Çıkma ve Psikolojik Destek	Yalnızlıkla başa çıkma	online Kur'an gruplarına katılma, WhatsApp dua grubu, çevrimiçi cemaat hissi, Almanya'da yalnızlığı azaltma
Manevî Başa Çıkma ve Psikolojik Destek	Manevî dayanıklılık ve ibadet motivasyonu	sabah namazına kalkma motivasyonu, stresle başa çıkma, umut bulma,

		ibadet isteğini güçlendirme, gündelik manevî destek
Bireyselleşmiş Maneviyat ve Dijital Dindarlığın Riskleri	Seçici dinî içerik tüketimi	hoşuna gideni alma, uygun olmayana bırakma, farklı hocaları konu bazlı takip etme, kendine uygun olanı seçme, kişisel dinî repertuvar oluşturma
Bireyselleşmiş Maneviyat ve Dijital Dindarlığın Riskleri	Dijital içerik çeşitliliği ve belirsizlik	farklı görüşlerle karşılaşma, karar vermede zorlanma, dinî yorumlar arasında kalma, parçalı bilgi deneyimi
Bireyselleşmiş Maneviyat ve Dijital Dindarlığın Riskleri	Dijital riskler ve öz-düzenleme	algoritmik tekrar, tek görüşe kilitlenme, sert söylemi engelleme, yüzeyselleşme kaygısı, içerik filtreleme, güvenilir az sayıda kaynağa yönelme
Diaspora Bağlamında Kimlik ve Aidiyet Müzakeresi	Ana vatanla dinî ve kültürel bağ	Türkiye'deki hocaları takip etme, Türkiye kaynaklı dinî gündemle ilişki kurma, uzaktan dinî süreklilik, kültürel bağın dijital olarak sürdürülmesi
Diaspora Bağlamında Kimlik ve Aidiyet Müzakeresi	Azınlık bağlamında aidiyet	Almanya'da cemaat duygusu, çevrimiçi tefsir dersleri, yerel cami ve dernekle bağ, Müslüman kimliğini koruma
Diaspora Bağlamında Kimlik ve Aidiyet Müzakeresi	Çevrimiçi ve çevrimdışı referanslar arasında denge	dijital içeriği cami imamıyla değerlendirme, aileyle müzakere etme, dernek çevresine danışma, Türkiye kaynaklı söylem ile yerel dinî çevre arasında denge kurma

Not: İlk beş tema araştırmanın ana bulgu alanlarını oluşturmaktadır. Diaspora bağlamında kimlik ve aidiyet müzakeresi ise bu ana temaların tamamıyla ilişkili çapraz kategori olarak değerlendirilmiştir. Kodlar, katılımcı anlatılarında tekrar eden anlam birimlerinden türetilmiş ve ilgili kategoriler altında birleştirilmiştir.

1.6. Etik Hususlar

Bu araştırma, insan katılımcılarla yürütülen bilimsel çalışmalar için geçerli olan etik ilke ve standartlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Araştırma süreci, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik açıdan uygun bulunmuştur (Karar No: 42, Tarih: 09.12.2025). Çalışmaya katılan tüm bireylere araştırmanın amacı, kapsamı ve süreci hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş; katılımın gönüllülük esasına dayandığı ve istedikleri zaman herhangi bir gerekçe göstermeksizin çalışmadan çekilebilecekleri açıkça ifade edilmiştir. Katılımcılardan yazılı ve/veya sözlü bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen tüm veriler anonimleştirilmiş ve katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Veri toplama ve analiz süreçlerinde gizlilik ve mahremiyet ilkelerine titizlikle riayet edilmiş; veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın örnekleminin Frankfurt ve Darmstadt'taki Türk-İslam dernekleriyle sınırlı olması, bulguların daha geniş Türk/Müslüman diaspora topluluklarına genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Bu durum, farklı ülke ve sosyo-kültürel bağlamlarda yaşayan diaspora gruplarının deneyimlerinin çalışmada temsil edilmemesine yol açmaktadır. Ayrıca verilerin öz-bildirim yoluyla toplanmış olması algısal yanlılık riski

doğurabilir. Katılımcıların sosyal beğenirlik eğilimi, dinî hassasiyetler ve öznel değerlendirme biçimleri, verilen yanıtların içeriğini etkilemiş olabilir. Dijital platformların ve algoritmik yapıların hızlı değişimi de dijital dindarlık deneyimlerinin zamana bağlı olarak farklılaşmasına yol açabilir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, belirli bir zaman dilimindeki dijital etkileşim pratiklerini yansıtmakta olup uzunlamasına değişimleri kapsama sınırlılığı taşımaktadır.

Araştırmanın nitel desene dayalı olması, bulguların istatistiksel genellemeden ziyade bağlamsal ve derinlemesine yorumlanmayı gerektirmektedir. Bu nedenle sonuçlar, analitik genelleme çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu sınırlılıklara rağmen çalışma, Almanya'daki Türk/Müslüman gençlerin kurumsal dinî yapı ile dijital dinî içerikler arasındaki ilişkiyi din psikolojisi perspektifinden ele alan nitel araştırmalar arasında özgün bir konum taşımakta ve alan yazına önemli katkılar sunmaktadır.

2. Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular, Almanya'nın Hessen eyaletinde Frankfurt ve Darmstadt çevresinde yaşayan 50 Türk/Müslüman genç yetişkinin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkinin çok katmanlı bir yapı taşıdığına işaret etmektedir. Nitel içerik analizi sonucunda veriler beş ana tema altında toplanmıştır:

1. Dijital Dinî İçeriklere Erişim ve Mikro-Öğrenme
2. Epistemik Güven ve Dinî Otoritenin Müzakeresi
3. Çevrimiçi-Çevrimdışı Dinî Pratiklerin Hibritleşmesi
4. Manevî Başa Çıkma ve Psikolojik Destek
5. Bireyselleşmiş Maneviyat ve Dijital Dindarlığın Riskleri

Bu beş ana temaya ek olarak diaspora bağlamında kimlik ve aidiyet müzakeresi, temaların tamamını kesen çapraz bir bulgu alanı olarak ayrıca ele alınmıştır.

Şekil 1. Diasporada Gençlerin Dijital Dinî İçeriklerle Kurdukları İlişkiyi Oluşturan Ana Temalar

Bulgular bölümünde her tema, katılımcı anlatılarından doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur. Katılımcı ifadeleri, dijital dinî içeriklerin bilgi edinme, güven oluşturma, çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratikleri ilişkilendirme, manevî başa çıkma ve dijital riskleri yönetme biçimlerini görünür kılmaktadır.

2.1 Dijital Dinî İçeriklere Erişim ve Mikro-Öğrenme

Katılımcı anlatıları, gençlerin önemli bir bölümünün dijital platformları zaman ve mekândan bağımsız, esnek ve kişiselleştirilebilir bir dinî öğrenme alanı olarak değerlendirdiğine işaret etmektedir. YouTube, Instagram, TikTok ve podcast'ler hem bilgi edinme hem de manevî motivasyon sağlama açısından en sık başvurulanan mecralar olarak öne çıkmaktadır. Bu eğilim, dinî bilginin geleneksel mekânsal bağlamlardan (cami, dernek, aile içi sohbet vb.) sıyrılarak gündelik yaşamın çoklu akışlarına entegre olduğunu göstermektedir.

Katılımcı ifadeleri bu dönüşümü güçlü biçimde desteklemektedir:

“İşten eve gidene kadar trende bir sürü kısa video izliyorum; hem bilgi alıyorum hem motive oluyorum.” (E, bekâr, 11-28);

“YouTube sayesinde Türkiye'deki hocaları takip ediyorum; burada ulaşamayacağım şeylere oradan ulaşıyorum.” (K, evli, 05-31);

“Kur'an tefsirlerini artık kitaplardan değil, podcast'lerden dinliyorum; akşam yürüyüşünde çok iyi oluyor.” (K, bekâr, 14-24);

“Eskiden ilmiyal karıştırdım, şimdi aynı konuyu bir 'live'ta dinliyorum.” (E, bekâr, 06-23);

“TikTok'ta kısa vaazlar var, 30 saniye sürüyor ama bazen bütün modumu değiştiriyor.” (E, bekâr, 02-27);

“Bir dakikalık tefekkür videoları bile gün içinde beni toparlıyor.” (K, bekâr, 21-19).

Bu bulgular, dijital dinî içeriklerin kısa süreli ve tekrar edilebilir formatlar üzerinden tüketildiğini ve katılımcıların bu içerikleri gündelik yaşam akışı içerisinde erişilebilir bir öğrenme ve motivasyon kaynağı olarak kullandıklarını göstermektedir. Katılımcı deneyimleri, dijital dinî içeriklerin özellikle kısa süreli, yoğun ve pratik bilgi sunan içerikler aracılığıyla “mikro-öğrenme” biçiminde deneyimlendiğine işaret etmektedir. Bu durum, dijital din çalışmaları vurgulanan dinî deneyimin dijital ortamlarla bütünleşmesi ve dinî pratiklerin gündelik hayat içinde daha esnek ve hareketli biçimler kazanması yönündeki tartışmalarla ilişkilendirilebilir.¹⁰ Bu bağlamda dijital platformlar, katılımcılar açısından yalnızca bilgi edinilen alanlar değil aynı zamanda gün içinde tekrar eden kısa temaslarla sürdürülen bir manevî etkileşim alanı olarak işlev görmektedir.

2.2. Epistemik Güven ve Dinî Otoritenin Müzakeresi

Araştırma bulguları, gençlerin dijital dinî içeriklere karşı ihtiyatlı, sorgulayıcı ve seçici bir güven stratejisi geliştirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar çevrimiçi içerikleri “nihai otorite” olarak görmemekte; içeriğin üreticisini, referanslarını, kullanılan söylemi ve bağlamı dikkate alarak bilgiye yönelik epistemik bir değerlendirme süreci işletmektedir. Böylece dijital ortamda maruz kalınan çoklu bilgi akışı, gençlerde otomatik kabul yerine aktif doğrulama davranışlarını tetiklemektedir.

Bu durum katılımcı ifadelerinde açık biçimde görülmektedir:

“TikTok'ta dinî videoların yarısına güvenemiyorum; anneme ya da hocaya soruyorum.” (K, bekâr, 17-22);

“Herkes hoca olmuş gibi; gördüğüm şeyi hemen araştırıyorum.” (E, evli, 09-34);

“Bir video izlerken hocanın kim olduğuna bakıyorum. İcazeti var mı, nerede okumuş, hangi cemaate bağlı?” (E, bekâr, 13-29);

“Bir şey duyunca babama soruyorum, doğrusa devam ediyorum. Yoksa siliyorum.” (K, evli, 03-32);

¹⁰ Yunus Ergen, “Framing the Study of Digital Religion: Waves of Academic Research, Theoretical Approaches and Themes”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2023), 137-166; Mustafa Çuhadar, “Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık”, *Tevilat* 2/1 (2021), 80-86; Dereli, “Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, 85-92, 108-115.

“Hoca çok sert konuşuyorsa, önce bizim cami imamına soruyorum, sonra karar veriyorum.” (K, bekâr, 22-20);

“Bir konuda üç-dört video izliyorum, sonra hangisi daha mantıklı diye bakıyorum.” (E, bekâr, 05-24).

Bu bulgular, katılımcıların dijital dinî içerikleri doğrudan kabul etmek yerine, farklı kaynaklar arasında karşılaştırma yaparak ve çevrimdışı otoritelere başvurarak doğrulama eğiliminde olduklarını göstermektedir.¹¹ Bu süreçte aile, cami, din görevlileri ve geleneksel dinî otorite figürleri önemli referans kaynakları olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum, dijitalleşmenin dinî otoriteyi tamamen ortadan kaldırmadığını, daha çok çevrimiçi ve çevrimdışı kaynaklar arasında müzakere edilen çok katmanlı bir güven ilişkisi ürettiğini düşündürmektedir. Din psikolojisi açısından bakıldığında ise dinî bilgi yalnızca bilişsel bir içerik olarak değil bireyin anlam dünyası, güven arayışı, aidiyet ihtiyacı ve psikolojik yönelimiyle ilişkili bir değerlendirme alanı olarak ele alınmalıdır.¹² Bu bağlamda gençlerin, çevrimiçi ve çevrimdışı bilgi kaynaklarını birlikte değerlendirerek çok katmanlı bir doğrulama pratiği geliştirdikleri görülmektedir.

2.3. Çevrimiçi-Çevrimdışı Dinî Pratiklerin Hibritleşmesi

Araştırma bulguları, çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratikler arasında keskin bir ayrımdan ziyade karşılıklı olarak birbirini besleyen dinamik bir etkileşim bulunduğunu göstermektedir. Dijital mecralarda edinilen dinî bilgi, çoğunlukla yüz yüze ortamlarda yeniden müzakere edilmekte ve bu süreç, hibrit bir dindarlık formunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Gençlerin dijital alanda karşılaştıkları içerikleri aile, arkadaş çevresi ve cami bağlamında tartışmaları, dinî bilginin hem dijital hem de geleneksel kanallar aracılığıyla eşzamanlı olarak üretildiği bir dinî deneyim örüntüsüne işaret etmektedir.

Katılımcı ifadeleri bu yapının pratik düzeyde nasıl işlediğini açık biçimde göstermektedir:

“Instagram’da gördüğümü eşimle konuşuyorum, hatta bazen camideki hocaya soruyoruz.” (K, evli, 23-34);

“Arkadaş grubumuzla WhatsApp’ta dua paylaşıyoruz, sonra cuma günü camide buluşuyoruz.” (E, bekâr, 18-25);

“YouTube’da izlediğim konuyu cemaatten birine soruyorum; bilgi orada netleşiyor.” (E, evli, 04-33);

“Bazı hocaları dinleyince annemle tartışıyoruz; bu da evdeki sohbetlere konu oluyor.” (K, evli, 09-30).

Bu bulgular, dijital dinî içeriklerin yalnızca bireysel bir öğrenme kaynağı olarak değil, aynı zamanda yüz yüze etkileşimleri tetikleyen ve dinî bilginin sosyal bağlamda yeniden değerlendirilmesine imkân tanıyan bir işlev görebildiğini göstermektedir. Katılımcı deneyimleri, dijital ortamda edinilen dinî bilginin aile, arkadaş ve cami gibi çevrimdışı bağlamlarda yeniden ele alındığını ve bu süreçte çok katmanlı bir dinî etkileşim yapısının oluştuğunu düşündürmektedir. Bu durum, Helland’ın çevrimiçi dinî bilginin aktarımı ile çevrimiçi dinî katılım arasındaki ayrımı ortaya koyan “religion online” ve “online religion” çerçevesiyle ilişkilendirilebilir.¹³ Bu bağlamda çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratiklerin birbirinden bağımsız değil; aksine karşılıklı etkileşim içinde işleyen bütünleşik bir yapı oluşturduğu görülmektedir.

2.4. Manevî Başa Çıkma ve Psikolojik Destek

Araştırma bulguları, katılımcıların önemli bir bölümünün dijital dinî içerikleri yalnızlık, stres, kimlik çatışmaları ve gündelik yaşamın oluşturduğu duygusal yüklerle başa çıkmada aktif bir kaynak olarak

¹¹ Campbell, “Who’s Got the Power?”, 1043-1062; Berger - Golan, “Online Religious Learning”, 274-289.

¹² Ali Köse - Ali Ayten, *Din psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 25-28; Campbell, “Who’s Got the Power?”, 1043-1062; Berger - Golan, “Online Religious Learning”, 274-289.

¹³ Helland, Christopher, “Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communitas”, 205-206.

kullandıklarını göstermektedir. Dijital platformlar, genç bireyler için hem manevî dayanıklılık sağlayan hem de duygusal düzenlemeyi kolaylaştıran işlevsel bir destek alanı olarak öne çıkmaktadır.

Katılımcı ifadeleri bu işlevi somut biçimde ortaya koymaktadır:

“Frankfurt’ta çok yakın arkadaşım yok; online Kur’an gruplarına katılmak bana iyi geliyor.” (K, evli, 08-29);

“Bazen sabah namazı videoları görünce motive olup kalkıyorum.” (E, bekâr, 03-20);

“Zor bir gün geçirdiysem dua videoları dinliyorum; sakinleşiyorum.” (K, bekâr, 12-21);

“Birisi tefekkür videosu paylaştığında gerçekten içim rahatlıyor.” (E, bekâr, 15-26);

“WhatsApp’ta dua grubumuz var, oraya yazınca yalnız hissetmiyorsun.” (K, bekâr, 19-25);

“Zoom üzerinden tefsir dersine giriyorum, Almanya’da da bir cemaat duygusu veriyor.” (E, evli, 16-35).

Bazı katılımcı ifadeleri, dijital dinî içeriklerin özellikle duygusal yükün arttığı zamanlarda başvuru alanı olarak düzenli bir manevî destek alanı olarak deneyimlendiğini göstermektedir.

Bir katılımcı, “İş, okul ve aile sorumlulukları üst üste geldiğinde bazen çok yoruluyorum. Böyle zamanlarda kısa bir dua videosu ya da Kur’an tilaveti dinlemek beni sakinleştiriyor.” (K, bekâr, 24-23) sözleriyle dijital içeriğin gündelik stres karşısında yatıştırıcı bir işlev gördüğünü belirtmiştir.

Benzer biçimde bir başka katılımcı, “Burada bazen insan kendini yalnız hissediyor. Telefonda katıldığım Kur’an grubu bana yalnız olmadığımı hatırlatıyor.” (E, bekâr, 27-26) diyerek çevrimiçi dinî grupların yalnızlıkla başa çıkmada destekleyici bir rol üstlendiğini ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcının “Moralim bozuk olduğunda uzun bir ders dinleyemiyorum ama kısa bir tefekkür paylaşımı bile bana yeniden toparlanma hissi veriyor.” (K, evli, 31-29) şeklindeki ifadesi ise dijital manevî içeriklerin kısa, erişilebilir ve duygu düzenleyici yönünü ortaya koymaktadır.

Bu anlatılar birlikte değerlendirildiğinde, dijital dinî içeriklerin katılımcılar tarafından yalnızca bilgi edinme amacıyla değil duygusal rahatlama, yalnızlık hissini azaltma, umut bulma ve gündelik stresle başa çıkma amacıyla da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle dua videoları, Kur’an grupları ve tefekkür içerikleri, katılımcıların gündelik yaşamda manevî dayanıklılıklarını destekleyen kısa ve erişilebilir kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle dijital platformların, mevcut çalışma grubu açısından bireysel manevî destek ile çevrimiçi aidiyet hissini birlikte üreten bir alan olarak deneyimlendiği söylenebilir.

2.5. Bireyselleşmiş Maneviyat ve Dijital Dindarlığın Riskleri

Araştırma bulguları, dijital ortamın gençler arasında giderek daha yaygın hâle gelen seçici ve bireyselleşmiş bir maneviyat biçimini teşvik ettiğini göstermektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü, farklı dinî söylemleri karşılaştırarak kendilerine en uygun olan unsurları benimsediklerini, uygun bulmadıklarını ise bilinçli biçimde dışarıda bıraktıklarını ifade etmektedir.

Katılımcı ifadeleri bu durumu açık biçimde ortaya koymaktadır:

“Hoşuma gidenleri alıyorum, uygun olmayana bırakıyorum; kendi tarzımı oluşturdum.” (E, bekâr, 07-24);

“Her hocanın görüşü farklı; ben bana en uygun olanı seçiyorum.” (K, bekâr, 14-24);

“Bazen şunu düşünüyorsun, herkes farklı düşünüyor; ben kendime göre karar veriyorum.” (E, evli, 10-35);

“Fıkıh için bir hocayı, tasavvuf için başka bir hocayı dinliyorum.” (K, bekâr, 20-22);

“Namaz motivasyonu için ayrı sayfa, aile konuları için ayrı sayfa takip ediyorum.” (K, bekâr, 09-21).

Katılımcı anlatıları, dijital dinî içerik tüketiminin tek yönlü ve pasif bir takip biçiminden ziyade seçme, ayıklama ve sınır koyma süreçleriyle yürütüldüğünü göstermektedir. Bir katılımcı bu durumu, “Her konuda aynı kişiyi dinlemiyorum. Fıkıh için başka, aile meseleleri için başka, maneviyat için başka hocaları takip ediyorum.” (E, bekâr, 28-25) sözleriyle ifade etmiştir. Bu anlatı, dijital ortamda dinî içeriğin konuya ve ihtiyaca göre ayrıştırılarak takip edildiğini göstermektedir.

Benzer biçimde bir başka katılımcı, “Bazı videolar bana iyi geliyor ama bazıları çok sert ve yargılayıcı oluyor. O zaman takipten çıkıyorum ya da engelliyorum.” (K, evli, 18-32) diyerek dijital dinî içeriklerle ilişkisinde seçici ve sınır koyucu bir tutum geliştirdiğini belirtmiştir.

Bir diğer katılımcının “Bir konuda kafam karışınca tek videoyla karar vermiyorum. Birkaç kişiyi dinleyip sonra hocaya sormaya çalışıyorum.” (E, bekâr, 30-27) şeklindeki ifadesi ise dijital içeriklerin karşılaştırmalı değerlendirme ve doğrulama süreçleriyle birlikte tüketildiğine işaret etmektedir.

Bu ifadeler, bireyselleşmiş maneviyatın katılımcılar açısından yalnızca “kişisel tercih” anlamına gelmediğini göstermektedir. Aynı zamanda dijital risklere karşı geliştirilen bir öz-düzenleme biçimi söz konusudur. Katılımcılar, kendilerine uygun gördükleri içerikleri seçmekte, sert veya güven vermeyen söylemlerden uzaklaşmakta, algoritmik tekrarın farkına varmakta ve gerektiğinde çevrimdışı dinî otoritelere başvurmaktadır. Bu yönüyle dijital dindarlık, katılımcı anlatılarında seçme, eleme, karşılaştırma ve sınır koyma süreçleriyle yürütülen öz-düzenleyici bir manevî deneyim alanı olarak görünür hâle gelmektedir.

Bu bulgular, katılımcıların dijital dinî içerikler aracılığıyla farklı kaynaklardan elde ettikleri bilgileri seçici biçimde değerlendirdiklerini, bireysel ihtiyaç ve tercihler doğrultusunda anlamlandırdıklarını ve kendi manevî yönelimlerini oluştururken çevrimiçi içerikler arasında ayıklayıcı bir tutum geliştirdiklerini göstermektedir.¹⁴

Bununla birlikte bazı katılımcılar, farklı görüşlerin fazlalığının karar vermeyi zorlaştırabildiğini ve dinî konularda belirsizlik oluşturabildiğini ifade etmektedir.

“Bazen din değil de içerik üretme yarışı gibi geliyor.” (K, bekâr, 12-21);

“Bir video izleyince hep aynı görüşler geliyor; algoritma insanı tek görüşe kilitliyor.” (E, evli, 04-33);

“Bazı sayfalar çok sert konuşuyor, onları engelliyorum.” (K, evli, 07-33).

Bu ifadeler, katılımcıların dijital dinî içeriklerle ilişkilerinde yalnızca seçici değil, aynı zamanda eleştirel ve öz-düzenleyici bir tutum geliştirdiklerini göstermektedir. Özellikle algoritmik tekrar, sert dinî söylem ve içeriklerin yüzeyselleşmesi, gençlerin güvenilir kaynak arayışını ve filtreleme davranışlarını güçlendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte katılımcıların rahatsızlık duydukları içerikleri engelleme, farklı kaynakları karşılaştırma ve güvenilir buldukları sınırlı içerik üreticilerine yönelme gibi stratejiler geliştirmeleri, dijital dinî içerik tüketiminin pasif bir maruziyet biçimi olmadığını düşündürmektedir. Bu yönüyle dijital dinî içeriklerle kurulan ilişki, yalnızca maruz kalma değil, seçme, eleme, karşılaştırma ve öz-düzenleme süreçlerini içeren yönlendirilebilir bir deneyim alanı olarak değerlendirilebilir.

¹⁴ Campbell, “Who’s Got the Power?”, 1043-1062; Muhammet Enes Vural - Ali Ayten, “Testing the Mediating Role of Existential Meaning on the Link between Religiosity and Satisfaction with Life: A Study on Turkish Muslim University Students”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (GİFAD)* 11/21 (2022), 10-14; Halil Ekşi - Selami Kardaş, “Spiritual Well-Being: Scale Development and Validation”, *Spiritual Psychology and Counseling* 2/1 (2017), 74-77; Dereli, “Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, 85-115.

2.6. Çapraz Bulgu Alanı: Diaspora Bağlamında Kimlik ve Aidiyet Müzakeresi

Araştırma bulguları, dijital dinî içeriklerin diaspora bağlamında yalnızca bireysel bilgi edinme veya manevî motivasyon kaynağı olarak deneyimlenmediğini göstermektedir. Katılımcı anlatılarında bu içeriklerin Türkiye ile dinî ve kültürel bağ kurma, Almanya'daki azınlık dinî kimliğini destekleme, cami ve dernek çevresiyle dijital dinî söylemler arasında köprü oluşturma gibi işlevler üstlendiği görülmektedir. Bu yönüyle dijital dinî içerikler, gençlerin Müslüman kimliklerini seküler ve çoğulcu bir toplum içinde anlamlandırmalarına katkı sunan bir müzakere alanı olarak değerlendirilebilir.

Bu durum bazı katılımcı ifadelerinde açık biçimde görülmektedir:

“YouTube sayesinde Türkiye'deki hocaları takip ediyorum; burada ulaşamayacağım şeylere oradan ulaşıyorum.” (K, evli, 05-31);

“Zoom üzerinden tefsir dersine giriyorum, Almanya'da da bir cemaat duygusu veriyor.” (E, evli, 16-35).

Bu ifadeler, dijital mecraların diaspora gençleri açısından ana vatanla dinî ve kültürel süreklilik kurma, aynı zamanda yaşadıkları ülkede cemaat ve aidiyet hissini sürdürme işlevi görebildiğini göstermektedir. Özellikle Almanya'da Müslüman azınlık olarak yaşama deneyimi, katılımcıların dijital dinî içerikleri yalnızca bireysel tercih düzeyinde değil, kimlik ve aidiyet sürekliliğini destekleyen bir kaynak olarak değerlendirmelerine zemin hazırlamaktadır.

Bazı katılımcı anlatıları, dijital dinî içeriklerin Almanya'da Müslüman azınlık olarak yaşama deneyimiyle doğrudan ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Bir katılımcı, “Almanya'da bazen Müslüman olduğumu daha çok açıklamak zorunda kalıyorum. Böyle zamanlarda dinlediğim içerikler bana kim olduğumu ve neye ait olduğumu hatırlatıyor.” (K, bekâr, 26-22) sözleriyle dijital dinî içeriklerin kimlik farkındalığını destekleyen yönüne işaret etmiştir.

Benzer biçimde bir başka katılımcı, “Türkiye'deki dinî gündemi buradan takip etmek bana bağımlı koparmamışım gibi hissettiriyor. Sanki oradaki cemaatle de bir temasım devam ediyor.” (E, evli, 32-34) diyerek dijital mecraların ana vatanla dinî ve kültürel süreklilik kurma işlevini vurgulamıştır.

Bir diğer katılımcının “Buradaki camide duyduğumla internette izlediğim bazen farklı oluyor. O zaman hemen karar vermiyorum, ikisini karşılaştırıp güvendiğim hocaya soruyorum.” (K, evli, 29-30) şeklindeki ifadesi ise çevrimiçi dinî söylemler ile yerel dinî çevre arasında denge kurma çabasını görünür kılmaktadır.

Bu ifadeler, kimlik müzakeresinin katılımcı anlatılarında yalnızca soyut bir aidiyet söylemi olarak yer almadığını göstermektedir. Kimlik müzakeresi, Türkiye kaynaklı dinî içerikleri takip etme, Almanya'daki cami ve dernek çevresiyle ilişkiyi sürdürme, dijital içerikleri aile ve yerel dinî otoritelerle değerlendirme ve Müslüman kimliğini seküler çoğulcu bir toplum içinde anlamlandırma pratikleri üzerinden somutlaşmaktadır. Bu nedenle dijital dindarlık, diaspora gençleri açısından yalnızca çevrimiçi içerik tüketimi değil azınlık konumunda dinî aidiyeti sürdürme, kimlik sürekliliğini koruma ve çevrimiçi-çevrimdışı referanslar arasında denge kurma süreci olarak da değerlendirilebilir.

Bu denge kurma çabası, dijital içeriklerin aile ve yerel dinî otoritelerle yeniden değerlendirildiği anlatılarda daha somut biçimde görülmektedir:

“Hoca çok sert konuşuyorsa, önce bizim cami imamına soruyorum, sonra karar veriyorum.” (K, bekâr, 22-20);

“Instagram'da gördüğümü eşimle konuşuyorum, hatta bazen camideki hocaya soruyoruz.” (K, evli, 23-34).

Bu ifadeler, dijital dindarlığın diaspora gençleri açısından çevrimiçi bir içerik tüketiminden ibaret olmadığını göstermektedir. Dijital içerikler, aile, cami, dernek ve güvenilir dinî otoritelerle birlikte yeniden değerlendirilmekte ve bu süreçte gençlerin dinî aidiyetlerini nasıl sürdüreceklerine ilişkin bir kimlik müzakeresi alanı oluşmaktadır. Bu nedenle dijital dindarlık, mevcut çalışma grubu açısından azınlık konumunda dinî kimliği koruma, aidiyet duygusunu sürdürme ve çevrimiçi-çevrimdışı referanslar arasında denge kurma süreciyle birlikte ele alınmalıdır.

Bununla birlikte bu bulgular, tüm diaspora gençleri için genellenebilir kesin bir kimlik modeli olarak değil, bu çalışma grubunun anlatılarında öne çıkan eğilimler olarak yorumlanmalıdır. Katılımcı ifadeleri, dijital dinî içeriklerin kimlik müzakeresi, epistemik güven ve manevî başa çıkma süreçleriyle birlikte işlediğini göstermekte, böylece çalışmanın temel kavramlarını doğrudan veriye dayalı biçimde desteklemektedir.

3. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman gençlerin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkinin din psikolojisinin temel kavramları olan anlam arayışı, maneviyat, kimlik inşası, aidiyet ve manevî başa çıkma süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir.¹⁵ Veriler, dijital dindarlığın gençler için yalnızca “dinî bilgiye erişim” aracı olmadığını ortaya koymaktadır. Dijital içerikler, öğrenme ve anlamlandırma süreçlerini, duygusal düzenlemeyi ve toplulukla bağ kurmayı aynı anda etkileyen çok katmanlı bir dinî deneyim alanı üretmektedir. Bu sonuç, dinî yaşantıyı ritüel ve doktrinle sınırlamayan çağdaş din psikolojisi yaklaşımlarıyla uyumludur. Ayrıca dijital din literatürünün vurguladığı “dijital mecraların dinî tecrübeyi dönüştürücü etkisi” ile de paralellik göstermektedir.

Araştırma bulguları, dijital platformların gençler için gündelik yaşam akışı içine yerleşmiş bir “mikro öğrenme” ve “manevî hatırlatma” alanına dönüştüğünü göstermektedir. Katılımcıların kısa video, podcast ve tefekkür içeriklerini iş, okul ve ev arasındaki geçiş zamanlarında tüketmeleri, dinî bilginin mekân ve zaman sınırlarını aşarak daha esnek, parçalı ve erişilebilir bir form kazandığını düşündürmektedir (E, bekâr, 11-28; K, bekâr, 14-24). Bu durum, dinî öğrenmenin geleneksel mekânlara bağlı yapısının tamamen zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Aksine cami, aile ve dernek gibi çevrimdışı dinî sosyalleşme alanlarının dijital hatırlatıcılarla desteklendiği daha esnek bir öğrenme biçimine işaret etmektedir. Bu bulgu, Campbell’ın dijital din yaklaşımında vurgulanan çevrimiçi ve çevrimdışı dinî deneyimlerin iç içe geçmesi ve dinî pratiklerin yeni medya ortamlarında daha esnek, hareketli ve gündelik yaşama gömülü hâle gelmesi yönündeki değerlendirmeleriyle örtüşmektedir.¹⁶ Dinî öğrenme artık yalnızca belirli ortamlara bağlı değildir; gündelik hayatın içinde kısa fakat sürekli temaslarla sürmektedir. Din psikolojisi açısından bu durum, maneviyatın tekrarlayan “mikro uyarılar” üzerinden sürdürülebilirliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın belirgin bulgularından biri, dijitalleşmenin otoriteyi kısmen merkezileştirmesine rağmen epistemik güven ihtiyacının devam etmesidir. Katılımcılar dijital içeriği yeterli görmemektedir. Aileyi (K, bekâr, 17-22), cami imamını (K, bekâr, 22-20) ve geleneksel ilmî referansları (E, bekâr, 13-29) devreye sokmaktadır. Böylece katılımcılar, dijital içerikleri tek başına yeterli bir otorite olarak kabul etmemekte, aile, cami imamı ve güvenilir görülen dinî referanslar aracılığıyla çok katmanlı bir doğrulama süreci işletmektedir.

Bu nedenle dijital dinî bilginin katılımcılar açısından bireyselleşmiş bir değerlendirme sürecine konu olduğu, ancak bütünüyle kurumsal ve geleneksel referanslardan kopmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların dijital içerikleri aile, cami imamı ve güvenilir dinî otoritelerle birlikte değerlendirmeleri, çevrimiçi çeşitlilik ile çevrimdışı doğrulama mekanizmalarının birlikte işlediği hibrit bir epistemik güven örüntüsüne işaret

¹⁵ Sezai Korkmaz-Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemlili İnternet Kullanımı İlişikisine Dair Nicel Bir Araştırma”, *Dini Araştırmalar* 21/53 (2018), 35-54.

¹⁶ Heidi A. Campbell (ed.), *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (Abingdon, Oxon - New York: Routledge, 2013), 3-4.

etmektedir. Bu bulgu, dijital dinî otoritenin çevrimiçi ortamlarda yeniden müzakere edildiğini vurgulayan dijital din literatürüyle ve dinin bireyin anlam sistemini yapılandıran bir çerçeve olarak işlediğini belirten din psikolojisi yaklaşımlarıyla birlikte değerlendirilebilir.¹⁷ Bu yönüyle araştırma bulguları, dijital çağda dinî otoritenin ortadan kalkmadığını, aksine aile, cami, geleneksel dinî otoriteler ve dijital içerik üreticileri arasında çoğullaşarak yeniden yapılandığını düşündürmektedir.

Araştırma sonuçları, çevrimiçi ve yüz yüze dinî pratiklerin birbirini dışlamadığını göstermektedir. Aksine iki alan çoğu durumda birbirini desteklemektedir. Katılımcıların dijital ortamda edindikleri bilgileri ailede, camide ve arkadaş çevresinde yeniden değerlendirmeleri (K, evli, 23-34; E, evli, 04-33), Helland'ın "religion online" ve "online religion" arasında kurduğu ayrımın güncel dijital dinî pratiklerde daha geçirgen hâle geldiğini düşündürmektedir.¹⁸ Bu örüntü, dijital ortamda başlayan dinî etkileşimin aile, arkadaş çevresi ve cami bağlamında yeniden müzakere edildiğini göstermektedir. Bu bulgu, Campbell'ın hibrit dindarlık yaklaşımıyla örtüşmektedir.¹⁹ Dijital alan çoğu durumda yüz yüze dinî ilişkilerin alternatifi değildir, onları tamamlar ve güçlendirir. Dolayısıyla dijital dindarlık, "yerine geçen" değil "eşlik eden" bir pratik olarak değerlendirilebilir. Bu sonuç, dijital dinî pratiklerin yüz yüze dinî hayatı zayıflattığı yönündeki tek yönlü yorumların bu çalışma grubu açısından yeterli olmadığını göstermektedir. Katılımcı anlatılarında dijital ortamda edinilen bilgi çoğu zaman aile içinde konuşulmakta, camide sorulmakta veya arkadaş çevresinde yeniden değerlendirilmektedir. Böylece dijital içerik, çevrimdışı dinî ilişkilerin karşısı değil onları harekete geçiren ve bazı durumlarda güçlendiren bir ara yüz işlevi görmektedir. Bu yönüyle hibrit dindarlık, çevrimiçi ve çevrimdışı alanların birbirinden kopuk değil karşılıklı etkileşim içinde işlediği bir dinî deneyim biçimi olarak görünür hâle gelmektedir.

Diaspora bağlamı, çevrimiçi-çevrimdışı dinî pratiklerin hibritleşmesini ve kimlik müzakeresi boyutunu daha görünür hâle getirmektedir. Katılımcıların Türkiye merkezli dinî içerikleri takip etmeleri, Almanya'daki cami ve dernek çevresiyle bağlarını sürdürmeleri ve dijital ortamda karşılaştıkları dinî söylemleri aile ya da yerel dinî otoritelerle yeniden değerlendirmeleri, çoklu referanslara dayalı bir dinî sosyalleşme örüntüsüne işaret etmektedir. Katılımcı anlatılarında Türkiye kaynaklı dinî içerikleri takip etme, çevrimiçi tefsir derslerine katılma ve Almanya'daki yerel cami çevresiyle bağ kurma pratikleri, dijital mecraların hem ana vatanla dinî-kültürel süreklilik kurma hem de azınlık bağlamında aidiyet hissini destekleme işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (K, evli, 05-31; E, evli, 16-35).

Bu bulgu, kimlik müzakeresinin yalnızca soyut bir kavramsal vurgu olmadığını, katılımcıların gündelik dinî kararlarında somut biçimde işlediğini göstermektedir. Katılımcıların dijital ortamda karşılaştıkları söylemleri cami imamı, aile bireyleri ve eşleriyle yeniden değerlendirmeleri, dijital dinî içeriklerin doğrudan kabul edilmediğini, çevrimdışı dinî ve kültürel referanslarla birlikte müzakere edildiğini göstermektedir (K, bekâr, 22-20; K, evli, 23-34).

Bu durum, Almanya'daki Türk/Müslüman gençlerin dijital dinî içeriklere tamamen bireysel ve bağımsız biçimde yönelmediklerini, çevrimiçi kaynakları çevrimdışı dinî ve kültürel referanslarla birlikte değerlendirerek hibrit bir güven ve aidiyet zemini oluşturduklarını göstermektedir. Bu sonuç, Kimter'in Almanyalı Türk diaspora gençleri üzerine yaptığı araştırmanın bulgularıyla genel düzeyde örtüşmektedir.²⁰ Ayrıca Gürbüz'ün Almanya'daki genç Türk göçmenler üzerine yürüttüğü nitel çalışmada ortaya koyduğu dinî

¹⁷ Campbell, "Who's Got the Power?", 1043-1062; Berger - Golan, "Online Religious Learning", 274-289; Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park (ed.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. (New York, NY: Guilford Press, 2013), 3-22.

¹⁸ Helland, Christopher, "Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communitas", 205-206.

¹⁹ Campbell, *Digital religion*, 3-4.

²⁰ Nurten Kimter, "Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk: Almanyalı Türk Diaspora Gençleri Üzerinde Nicel Bir Araştırma", *Toplum Bilimleri Dergisi* 29 (2020), 1-36.

kimlik, aidiyet ve diaspora bağlamında anlamlandırma bulgularıyla da paralellik taşımaktadır.²¹ Mevcut çalışma ise bu süreci dijital dinî içerikler bağlamında ele almakta ve kimlik müzakeresini epistemik güven, hibrit dindarlık ve manevî başa çıkma boyutlarıyla birlikte daha ayrıntılı biçimde görünür kılmaktadır.

Bu açıdan çalışmanın diaspora bağlamına ilişkin bulguları, dijital dinî içeriklerin yalnızca bireysel maneviyatı destekleyen araçlar olmadığını, aynı zamanda azınlık konumunda dinî kimliği sürdürme ve kültürel aidiyeti canlı tutma bakımından da işlevsel bir alan oluşturduğunu düşündürmektedir. Almanya’da yaşayan Türk/Müslüman gençler için dijital içerikler, Türkiye’deki dinî gündemle temas kurma, Türkçe dinî söyleme erişme ve yerel cami çevresiyle dijital bilgi arasında denge oluşturma imkânı sunmaktadır. Bu nedenle kimlik müzakeresi, çalışmada soyut bir aidiyet söylemi olarak değil dijital içerikleri seçme, doğrulama, aile ve cami çevresiyle yeniden değerlendirme pratikleri üzerinden işleyen gündelik bir süreç olarak anlaşılmalıdır.

Araştırmanın öne çıkan bir diğer bulgusu, dijital dinî içeriklerin manevî başa çıkma süreçlerinde aktif biçimde kullanılmasıdır. Katılımcılar dua videolarına, tefekkür içeriklerine ve çevrimiçi Kur’an gruplarına yönelmektedir. Bu bulgu, Pargament’in dinî başa çıkma kuramında vurguladığı anlamlandırma, kontrol duygusunu yeniden kurma, teselli bulma ve zorlayıcı yaşam olayları karşısında manevî kaynaklara yönelme işlevleriyle uyumludur. Nitekim Pargament’e göre dinî ve manevî başa çıkma, bireyin stresli yaşam olaylarını yalnızca açıklamasına değil, bu olaylar karşısında umut, dayanma gücü ve psikolojik yönelim geliştirmesine de katkı sağlayabilmektedir.²² Katılımcıların çevrimiçi Kur’an gruplarına katılma, dua videoları dinleme ve tefekkür içerikleriyle duygusal rahatlama arama yönündeki anlatıları, dijital dinî içeriklerin manevî başa çıkma sürecinde umut, teselli ve sakinleşme işlevleriyle deneyimlendiğini göstermektedir (K, evli, 08-29; K, bekâr, 12-21; E, bekâr, 15-26). Bu bulgular, Türkiye’de din psikolojisi alanında maneviyatın umut ve psikolojik iyi oluşla ilişkisini gösteren çalışmalarla uyumludur.²³ Ayrıca maneviyatın psikolojik esneklik, yalnızlık, yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşla ilişkisini ele alan güncel çalışmalarla da uyumludur.²⁴ Bu durum, dijital mecraların yalnızlık, stres ve duygusal yüklerle başa çıkmada işlevsel bir destek alanı sunduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte bu destek işlevinin yalnızca dinî içerik tüketimiyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Katılımcı anlatılarında dua videoları, Kur’an grupları ve tefekkür içerikleri sakinleşme, umutlanma, yalnızlık hissinin azalması ve gündelik stresin yeniden anlamlandırılması gibi psikolojik süreçlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle dijital manevî içerikler, mevcut çalışma grubunda pasif bir dinleme veya izleme pratiğinden ziyade duygusal düzenleme, anlamlandırma ve manevî dayanıklılığı sürdürme yönünde kullanılan başa çıkma kaynakları olarak değerlendirilebilir. Bu bulgu, dinî başa çıkmanın bireye yalnızca açıklama sunmadığını, aynı zamanda zorlayıcı yaşantılar karşısında umut, kontrol duygusu ve psikolojik dayanıklılık sağlayabildiğini gösteren çalışmalarla uyumludur.

Katılımcıların bir bölümünün farklı hocaları konu bazlı izleyerek seçici bir tüketim düzeni kurması, modern maneviyat literatüründe tartışılan “seçmeci ve bireyselleşmiş maneviyat” eğilimiyle uyumludur. Katılımcıların hoşlarına giden içerikleri seçme, uygun bulmadıkları söylemleri dışarıda bırakma ve farklı

²¹ Gürbüz, “Diasporada Din ve Kimlik”, 71-91.

²² Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: Guilford Press, 1997), 90-138.

²³ Uysal vd., “Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma”, 139-140, 151-153; Mustafa Burak Tosyalıoğlu - Ahmet Albayrak, “Maneviyat ve Ruh Sağlığı: Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 8 (2023), 9-50; Gülüşan Göcen, “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dinî Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (2013), 117-121; S. Nazlı Batan - Ali Ayten, “Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (2015), 67-92.

²⁴ Nurdan Yağlı Soykan - Muhammed Tosun, “Üniversite Öğrencilerinin Maneviyat Yönelimleri ve Psikolojik Esneklik Düzeylerinin Algıladıkları Stres Düzeyleriyle İlişkisi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 64 (26 Ağustos 2025), 43-48; Hacer Yıldırım Kurtuluş vd., “Yetişkinlerde Sosyal-Duygusal Yalnızlık, Manevi Duyarlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Humanistic Perspective* 5/2 (2023), 863-869; Tosyalıoğlu - Albayrak, “Maneviyat ve Ruh Sağlığı”, 39-45.

konular için farklı hocaları takip etme yönündeki anlatıları, dijital dinî içerik tüketiminin kişisel bir manevî repertuvar oluşturma sürecine dönüştüğünü göstermektedir (E, bekâr, 07-24; K, bekâr, 14-24; K, bekâr, 20-22). Bununla birlikte bu yapı bazı riskler de üretmektedir. Dinî referansların parçalanması ve ortak normların zayıflaması bunlar arasındadır. Bu bağlamda dijital dindarlık, bireysel özerklik ile toplumsal bütünlük arasında yeni bir denge alanı üretmektedir.

Gençlerin dijital dinî alanın risklerine ilişkin farkındalığı da önemli bir bulgudur. Katılımcıların içeriklerin yüzeyselleşmesi, popülerlik baskısı, sert dinî söylem ve algoritmik tek yönlülük konusundaki anlatıları, dijital dinî alanın yalnızca imkânlar değil, aynı zamanda dikkatle yönetilmesi gereken riskler de barındırdığını göstermektedir (K, bekâr, 12-21; E, bekâr, 02-27; E, evli, 04-33; K, evli, 07-33).

Bu bulgu, dijital din literatüründe tartışılan dijitalleşme, hibrit dindarlık ve dinî söylemin dönüşümüyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte katılımcıların benzer içeriklere tekrar tekrar maruz kalma yönündeki anlatıları, algoritmik görünürlük ve filtre balonu tartışmaları çerçevesinde ayrıca değerlendirilmelidir. Bruns'un filtre balonu tartışmasına yönelik değerlendirmesi, kişiselleştirilmiş içerik akışlarının kullanıcıların karşılaştıkları bilgi çevresini daraltabileceğini göstermesi bakımından bu bulguyu desteklemektedir.²⁵ Bucher'in algoritmik görünürlük ve görünmezlik tartışması, dijital platformlarda hangi içeriklerin öne çıktığının yalnızca kullanıcı tercihleriyle değil algoritmik sıralama ve görünürlük mekanizmalarıyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶ Dinî içerikler söz konusu olduğunda bu durum yalnızca teknik bir görünürlük meselesi değildir. Aynı zamanda hangi dinî söylemin daha sık karşılaşılan, daha güvenilir görülen veya daha etkili kabul edilen söylem hâline geleceğini de etkileyebilmektedir. Katılımcıların rahatsız edici buldukları içerikleri engelleme, farklı kaynakları karşılaştırma ve güvenilir gördükleri sınırlı sayıda içerik üreticisine yönelme pratikleri, bu risklere karşı geliştirilen eleştirel bir dijital öz-düzenleme biçimi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, dijital dindarlığın diaspora bağlamında yalnızca bir medya kullanımı olarak ele alınamayacağını ortaya koymaktadır. Katılımcı anlatıları, dijital dinî içeriklerin gündelik hayat içinde kısa ve tekrarlı temalarla manevî hatırlatma işlevi gördüğünü, çevrimiçi bilginin aile, cami ve güvenilir dinî otoritelerle birlikte değerlendirildiğini ve bu içeriklerin yalnızlık, stres ve aidiyet ihtiyacı gibi durumlarda manevî destek sağlayabildiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışmada öne çıkan "mikro maneviyat", "hibrit epistemik güven" ve "dijital manevî öz-düzenleme" kavramları, katılımcıların dijital dinî içeriklerle kurduğu ilişkinin anlam üretimi, kimlik müzakeresi, epistemik güven ve manevî başa çıkma boyutlarını açıklamaya yardımcı olan yorumlayıcı çerçeveler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte dijital alanın yalnızca destekleyici bir imkân sunmadığı da görülmektedir. Algoritmik yönlendirme, yüzeysel içerik üretimi ve dinî otoriteye ilişkin belirsizlikler, gençlerin bu alanı eleştirel bir dikkatle kullanmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle dijital dindarlık, diaspora gençleri açısından hem manevî ve psikolojik destek sağlayabilen hem de dijital din okuryazarlığı gerektiren çok katmanlı bir din psikolojisi olgusu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu araştırma, Almanya'nın Hessen eyaletinde Frankfurt ve Darmstadt çevresinde yaşayan Türk/Müslüman genç yetişkinlerin dijital dinî içeriklerle kurdukları ilişkiyi din psikolojisi perspektifinden incelemiştir. Elde edilen bulgular, dijitalleşmenin dinî tecrübe, anlam arayışı, kimlik ve aidiyet müzakeresi ile manevî başa çıkma süreçlerinde belirleyici bir bağlam hâline geldiğini göstermektedir. Nitel bulgular, dijital dindarlığın gençler açısından yalnızca "bilgi edinme" düzeyiyle sınırlanmadığını; gündelik yaşam akışı içinde

²⁵ Axel Bruns, "Filter Bubble", *Internet Policy Review* 8/4 (2019), 1164-1168.

²⁶ Taina Bucher, "Want to Be on the Top? Algorithmic Power and the Threat of Invisibility on Facebook", *New Media & Society* 14/7 (2012), 1164-1180; Tarleton Gillespie, "The Relevance of Algorithms", *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society* (Cambridge, MA: MIT Press, 2014), 167-194.

manevî hatırlatma, duygusal düzenleme ve toplulukla bağ kurma işlevlerini birlikte üreten çok katmanlı bir deneyim alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, beş ana tema ve bunları kesen diaspora bağlamı bir çapraz değerlendirme eksenini üzerinden özetlenebilir.

Birincisi, gençler dijital platformları zamandan ve mekândan bağımsız “mikro öğrenme” ve “manevî hatırlatma” alanı olarak kullanmaktadır. Bu durum, dinî içeriğin gündelik hayat ritmine eklenerek süreklilik kazandığını ve dinî tecrübenin parçalı ama tekrarlı temaslar üzerinden sürdürülebildiğini göstermektedir.

İkincisi, dijital içeriklere yönelik güven, tek kanallı bir kabullenme biçiminde kurulmamaktadır. Katılımcılar; aile, cami ve yakın sosyal çevreyi devreye sokarak içerikleri doğrulamakta ve böylece “hibrit epistemik güven” diyebileceğimiz çok katmanlı bir değerlendirme stratejisi geliştirmektedir.

Üçüncüsü, çevrimiçi pratikler ile çevrimdışı dinî alanlar arasında güçlü bir geçişkenlik vardır. Dijitalde edinilen bilginin camide, aile içinde veya arkadaş gruplarında yeniden konuşulması, hibrit bir dindarlık örüntüsünü görünür kılmaktadır.

Dördüncüsü, dijital dinî içerikler manevî başa çıkma ve psikolojik destek işlevi görmektedir. Dua ve tefekkür içerikleri ile çevrimiçi Kur'an grupları; yalnızlık, stres, kimlik baskısı ve uyum güçlükleriyle başa çıkmada aktif biçimde kullanılmaktadır.

Beşincisi, dijital ortam seçici ve bireyselleşmiş maneviyat eğilimini güçlendirmektedir. Katılımcılar, farklı söylemler arasından ihtiyaçlarına uygun olanları seçerek öznel bir manevî repertuvar oluşturmaktadır. Bu esneklik, psikolojik ihtiyaçlara duyarlılığı artırmakla birlikte, ortak referansların zayıflaması ve parçalı dinî bilgi üretimi açısından dikkat gerektiren bir alan oluşturmaktadır.

Bu beş temayı kesen çapraz bulgu alanı olarak diaspora bağlamı, dijital dindarlık deneyimlerinin arka planında belirgin bir anlam zemini oluşturmaktadır. Katılımcı anlatıları, dijital dinî içeriklerin Türkiye ile dinî ve kültürel bağ kurma, Almanya'daki cami ve dernek çevresiyle ilişkiyi sürdürme, Müslüman kimliğini seküler ve çoğulcu bir toplum içinde anlamlandırma ve azınlık konumunda aidiyet duygusunu destekleme işlevi görebildiğini göstermektedir. Bu nedenle kimlik müzakeresi, bu çalışmada yalnızca teorik bir kavram olarak değil katılımcıların dijital içerikleri aile, cami imamı, dernek çevresi ve güvenilir dinî otoritelerle birlikte değerlendirme biçimlerinde görünür olan pratik bir süreç olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte bu bulgu, tüm diaspora gençleri için genellenebilir kesin bir model olarak değil mevcut çalışma grubunun anlatılarında öne çıkan bir eğilim olarak değerlendirilmelidir.

Kadın ve erkek katılımcıların anlatıları birlikte değerlendirildiğinde, dijital dinî içeriklere yönelme, güvenilir kaynak arama ve çevrimiçi-çevrimdışı dinî pratikleri birlikte sürdürme bakımından önemli ortaklıkların bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte kadın katılımcıların anlatılarında aile içi paylaşım, duygusal destek, yalnızlıkla başa çıkma ve çevrimiçi topluluk hissinin daha sık vurgulandığı; erkek katılımcıların anlatılarında ise bilgi doğrulama, farklı hocaları karşılaştırma, dinî otoriteyi sorgulama ve içeriklerin güvenilirliğini test etme temalarının daha belirgin biçimde öne çıktığı söylenebilir. Bu farklılıklar kesin ve genellenebilir cinsiyet ayrımları olarak değil mevcut çalışma grubunun anlatılarında öne çıkan eğilimler olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle araştırma, dijital dindarlık deneyimlerinin cinsiyet temelinde bütünüyle ayrışmadığını, ortak temalar içinde bazı vurgu farklılıkları taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın bilimsel katkısı, üç düzeyde belirginleşmektedir.

İlk olarak araştırma, diaspora bağlamında dijital dinî içeriklerle ilişkinin yalnızca “medya kullanımı” olarak değil; din psikolojisinin temel değişkenleri olan maneviyat, anlam arayışı, kimlik, aidiyet ve manevî başa

çıkma çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, dijital din literatürü ile din psikolojisi arasındaki kavramsal boşluğu dolduran bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

İkinci olarak çalışma, dijital alanda “otorite ve güven” meselesinin basit bir güven-güvensizlik ikiliğiyle açıklanamayacağını; gençlerin hem dijital çoğulluktan yararlanıp hem de geleneksel doğrulama mekanizmalarını koruduğunu ortaya koyarak hibrit epistemik güven tartışmalarını ampirik verilerle derinleştirmektedir.

Üçüncü olarak bulgular, çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratiklerin karşılıklı beslenmesini görünür kılmakta ve hibrit dindarlık yaklaşımını diaspora gençliği örnekleminde somutlaştırmaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin dinî yaşantıyı dönüştürmekle birlikte ortadan kaldırmadığını; aksine yeniden yapılandırıldığını göstermesi bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Sonuçlar, uygulama alanına yönelik açık çıkarımlar da üretmektedir. Öncelikle camiler, dernekler, din görevlileri ve gençlik çalışmaları; dijital içerik tüketiminin gençler için yalnızca bilgi edinme değil aynı zamanda manevî destek ve duygusal düzenleme işlevi taşıdığını dikkate almalıdır. Bu doğrultuda gençlere yönelik faaliyetlerde dijital din okuryazarlığını güçlendiren atölyeler (bilgi doğrulama, kaynak değerlendirme, algoritmik yönlendirmeyi tanıma, çevrimiçi-çevrimdışı denge, manevî öz-düzenleme) yapılandırılabilir. Din hizmetleri alanında çalışanların medya okuryazarlığı, gençlik kültürü ve dijital iletişim konularında desteklenmesi hem çevrimiçi hem yüz yüze rehberliğin niteliğini artıracaktır. Ayrıca içerik üreticileriyle sahadaki kurumlar arasında, gençlerin ihtiyaçlarını gözetin ve doğrulanabilir bilgi üretimini önceleyen iş birliği modellerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Din psikolojisi açısından ise manevî başa çıkma, dijital maneviyat ve epistemik güven süreçlerini ölçmeye yönelik ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının önemi artmaktadır.

Gelecek araştırmalar için dört öneri öne çıkmaktadır.

(1) Dijital içerik öneri sistemlerinin (algoritmaların) dinî içerik tüketimi, duygu durumu ve manevî başa çıkma üzerindeki etkisini inceleyen nicel ve karma yöntemli çalışmalar yapılmalıdır.

(2) Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve platform türleri (YouTube, TikTok, Instagram, podcast vb.) üzerinden karşılaştırmalı analizler geliştirilmelidir.

(3) Almanya'nın farklı eyaletlerinde ve farklı kurumsal bağlamlarda yürütülecek nitel çalışmalarla, bulguların bölgesel ve kültürel çeşitlilik açısından sınanması gerekmektedir.

(4) Manevî başa çıkma, yalnızlık, psikolojik sağlamlık ve dijital dindarlık ilişkisini zaman içinde izleyen boylamsal çalışmalar, dijital dinî deneyimin dönüşen niteliğini daha güvenilir biçimde ortaya koyacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, dijitalleşmenin diaspora bağlamında gençlerin dinî tecrübesini dönüştürdüğünü, ancak bu dönüşümün eleştirel güven, seçicilik ve kimlik-aidiyet müzakeresiyle dengelendiğini göstermektedir. Bulgular, gençlerin dijital dinî alanın pasif tüketicileri olmadığını; doğrulayan, ayıklayan ve ihtiyaçlarına göre anlam üreten öznel aktörler olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle gençlerin manevî iyi oluşunu desteklemek için dijital bağlamı dikkate alan, eleştirel okuryazarlıkla güçlendirilmiş ve kültürel duyarlılığı yüksek bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Etik Kurul İzni: Bu araştırma, insan katılımcılarla yürütülen bilimsel çalışmalar için gerekli etik ilke ve standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayı, 09.12.2025 tarihli ve 42 sayılı karar ile verilmiştir. Araştırmaya katılan tüm bireylere çalışmanın amacı, kapsamı ve süreci hakkında bilgi verilmiş, katılımın gönüllülük esasına dayandığı açıklanmış ve katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, veriler anonimleştirilmiş ve yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

Ethics Committee Permission: This research was conducted in accordance with the ethical principles and standards required for scientific studies involving human participants. Ethics committee approval for the research was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Muğla Sıtkı Koçman University. Ethics committee approval was granted by the decision dated 09.12.2025 and numbered 42. All individuals participating in the research were informed about the aim, scope, and process of the study, it was explained that participation was voluntary, and informed consent was obtained from the participants. The identity information of the participants was kept confidential, the data were anonymized, and they were used only for scientific purposes.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmada yapay zekâ destekli araçlardan yalnızca metnin dil, anlatım, akıcılık ve biçimsel düzenleme süreçlerinde yardımcı araç olarak yararlanılmıştır. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, veri toplama süreci, katılımcı görüşmeleri, içerik analizi, tema oluşturma, bulguların yorumlanması ve bilimsel sonuçların değerlendirilmesi yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapay zekâ aracı, araştırma verilerini bağımsız biçimde analiz eden veya bilimsel karar veren bir unsur olarak kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Artificial Intelligence Ethical Statement: In this study, artificial intelligence-supported tools were used only as auxiliary tools in the processes of language, expression, fluency, and formatting of the text. The theoretical framework of the research, the data collection process, participant interviews, content analysis, theme formation, interpretation of the findings, and evaluation of the scientific results were carried out by the author. The artificial intelligence tool was not used as an element that independently analyzed the research data or made scientific decisions. All scientific responsibility for the study belongs to the author.

Yazar Katkı Oranları | Author Contribution Rates

Araştırmanın Tasarımı Conceptualization:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Veri Toplanması Data Curation:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Araştırma -Veri Analizi-Doğrulama Investigation-Analysis-Validat:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı Writing:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi Writing – Review & Editing:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)

Kaynakça

- Abu-Raiya, Hisham - Pargament, Kenneth I. "Religious Coping among Diverse Religions: Commonalities and Divergences". *Psychology of Religion and Spirituality* 7/1 (2015), 24-33. <https://doi.org/10.1037/a0037652>
- Batan, S. Nazlı - Ayten, Ali. "Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (2015), 67-92.
- Bayrak, Emine - Eryücel, Sema. "Z Kuşağında Bilinçli Farkındalık, Yaşamın Anlamı ve Manevi Kaynaklar". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61 (2024), 141-151. <https://doi.org/10.29288/ilted.1415755>
- Berger, Akiva - Golan, Oren. "Online Religious Learning: Digital Epistemic Authority and Self-Socialization in Religious Communities". *Learning, Media and Technology* 49/2 (2024), 274-289. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2169833>
- Bruns, Axel. "Filter Bubble". *Internet Policy Review* 8/4 (2019), 1-14. <https://doi.org/10.14763/2019.4.1426>
- Bucher, Taina. "Want to Be on the Top? Algorithmic Power and the Threat of Invisibility on Facebook". *New Media & Society* 14/7 (2012), 1164-1180. <https://doi.org/10.1177/1461444812440159>
- Campbell, Heidi. "Who's Got the Power? Religious Authority and the Internet". *Journal of Computer-Mediated Communication* 12/3 (2007), 1043-1062. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00362.x>
- Campbell, Heidi A. (ed.). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. Abingdon, Oxon - New York: Routledge, 2013.
- Creswell, John W. *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 4. baskı., 2018.
- Çetin, Nida Sümeyya. "Gençlerin Dini Kimliğinde Medya Etkisi: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2021), 137-152. <https://doi.org/10.47951/mediad.922886>
- Çuhadar, Mustafa. "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık". *Tevilat* 2/1 (2021), 67-88. <https://doi.org/10.53352/tevilat.994404>
- Dereli, Mustafa Derviş. "Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması". *İnsan & Toplum Dergisi* 9/1 (2019), 85-115. <https://doi.org/10.12658/M0301>
- Ekşi, Halil - Kardaş, Selami. "Spiritual Well-Being: Scale Development and Validation". *Spiritual Psychology and Counseling* 2/1 (2017), 73-88. <https://doi.org/10.12738/spc.2017.1.0022>
- Ergen, Yunus. "Framing the Study of Digital Religion: Waves of Academic Research, Theoretical Approaches and Themes". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2023), 137-166. <https://doi.org/10.47951/mediad.1363608>
- Gillespie, Tarleton. "The Relevance of Algorithms". *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*. 167-194. Cambridge, MA: MIT Press, 2014.
- Göcen, Gülüşan. "Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dinî Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (2013), 97-130.
- Gürbüz, Abdulcelil. "Diasporada Din ve Kimlik: Almanya'daki Genç Türk Göçmenler Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 7 (2023), 71-91. <https://doi.org/10.59379/tdpd.1251852>
- Helland, Christopher. "Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communitas". *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*. ed. Jeffrey K. Hadden, Douglas E. Cowan. 205-224. New York: JAI Press, 2000.
- Kandemir, Sibel - Toprak, Hicret K. "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590. <https://doi.org/10.33227/auifd.1320301>
- Kimter, Nurten. "Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk: Almanyalı Türk Diaspora Gençleri Üzerinde Nicel Bir Araştırma". *Toplum Bilimleri Dergisi* 29 (2020), 1-36. <https://doi.org/10.29228/tbd.2007.46592>
- Korkmaz, Sezai - Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemler İnternet Kullanımı İlişkisine Dair Nicel Bir Araştırma". *Dini Araştırmalar* 21/53 (2018), 35-54. <https://doi.org/10.15745/da.433507>
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım., 2012.

- Paloutzian, Raymond F. - Crystal L. Park (ed.). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York, NY: Guilford Press, 2. Basım, 2013.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.
- Şutanrıkulu, Gülreyhan. “Dijital Çağda Medya, Din ve Dindarlık: Derleme”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 981-1017. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1518606>
- Tosyalıoğlu, Mustafa Burak - Albayrak, Ahmet. “Maneviyat ve Ruh Sağlığı: Maneviyat ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 8 (2023), 9-50. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1369342>
- Uysal, Veysel vd. “Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 139-160. <https://doi.org/10.15370/maruifd.333535>
- Vural, Muhammet Enes - Ayten, Ali. “Testing the Mediating Role of Existential Meaning on the Link between Religiosity and Satisfaction with Life: A Study on Turkish Muslim University Students”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (GIFAD)* 11/21 (2022), 1-17. <https://doi.org/10.53683/gifad.1030792>
- Yağlı Soykan, Nurdan - Tosun, Muhammed. “Üniversite Öğrencilerinin Maneviyat Yönelimleri ve Psikolojik Esneklik Düzeylerinin Algıladıkları Stres Düzeyleriyle İlişkisi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 64 (26 Ağustos 2025), 35-51. <https://doi.org/10.29288/ilted.1604311>
- Yıldırım Kurtuluş, Hacer vd. “Yetişkinlerde Sosyal-Duygusal Yalnızlık, Manevi Duyarlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”. *Humanistic Perspective* 5/2 (2023), 857-872. <https://doi.org/10.47793/hp.1243425>